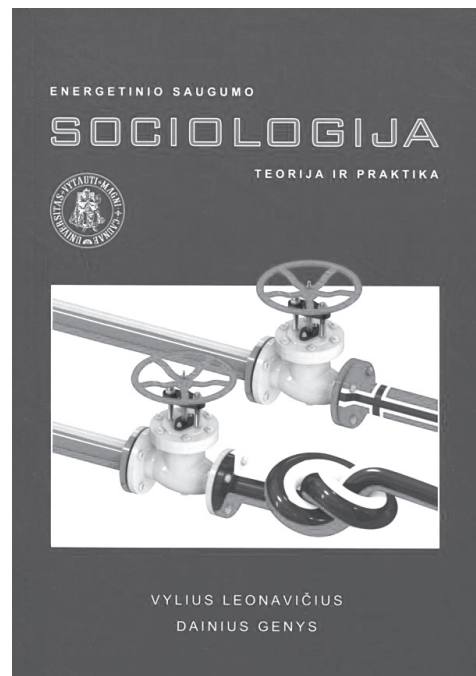

Zenonas Norkus

Te visad dega šviesos: Lietuvos energetinio saugumo problemos sociologijos šviesoje

2018 m. vasario 24 d. tradicinėje kasmetinėje knygų mugėje Vilniaus „Litexpo“ parodų rūmuose buvo gražiai pristatyta nauja Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) sociologų Vyliaus Leonavičiaus ir Dainiaus Genio monografija *Energetinio saugumo sociologija: teorija ir praktika* (Kaunas: VDU leidykla). Iš Kauno atvyko delegacija, kurią, be knygos autorių, sudarė Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos docentas Giedrius Česnakas, VDU politikos mokslų doktorantas Justinas Juozaitis. Baltas pavydas suėmė, delegacijos priešakyje išvydus VDU Rektorių prof. habil. dr. Juozą Augutį. Iš tiesų, kitų Lietuvos universitetų socialiniai tyrėjai tik pasvajoti gali apie tokią garbę, kad jų išleistos knygos (juolab kad tik lietuviškai ir tik „vietinės“ leidyklos) pristatyme juos įdarbinusios aukštosios mokyklos vadovas bent jau apsilankytų. VDU vadovas knygos pristatymą ir pats vedė, ir buvo (kaip matėsi) su ja susipažinęs, ir galiausiai pats suvereniai sudėliojo visus politiškai reikšmingus akcentus. Bėlieka pridurti, kad jis parašė ir įžangą šiai monografijai. Kuris Lietuvos sociologas, kurios knygos autorius gali pasigirti, susilaukęs iš savo universiteto vadovo tokios garbės?

Vilius Leonavičius, Dainius Genys. 2017.
Energetinio saugumo sociologija: teorija ir praktika.
Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla,
269 p.

Kas gi lėmė šią sensacingą knygos sėkmę? Kaip ir kodėl VDU tapo sociologų rojumi? Į šiuos klausimus geriausiai atsako VDU Rektoriaus mokslinės biografijos faktai, kurie daugiausia paaiškina ir patį knygos atsiradimą.

Iš tiesų, J. Augutis yra vienas žymiausių (jeigu ne pats žymiausias) branduolinių elektrinių saugaus eksploatavimo ekspertų Lietuvoje. Tai jis 1993–2003 m. sukūrė dabar jau uždarytos Ignalinos atominės elektrinės rizikos integruoto vertinimo ir valdymo metodiką, pagrįstą rizikos priimtumo kriterijais ir deterministiniais bei tikimybiniais metodais. Ši metodika buvo taikoma, kiekviškai įvertinant pavojų keliančių išorinių reiškinių riziką, reaktoriaus dujų tarpelio tarp technologinių kanalų ir grafito klojinio mažėjimą, saugos ir matavimo sistemų senėjimą bei patikimumą, taip pat nustatant galimą atominės elektrinės eksploatacijos trukmę (daug ilgesnę už faktinę, kurią lėmė Lietuvos mokslininkų išvadų neskaičiusių Briuselio biurokratų politiniai valiniai sprendimai). Dar iki išrinkimo VDU Rektoriumi (2015 m. birželio 9 d.) J. Augutis drauge su kitais šios srities ekspertais VDU įkūrė (2009 m.) Energetinio saugumo centrą ir jam ligi šiol sėkmingai vadovauja.

Būtent šiame centre buvo atlikti tyrimai, kuriais paremta aptariama monografija. Galimybė juos atlikti atsirado Lietuvos mokslo tarybai finansiskai parėmus tyrimo projektą „Lietuvos energetinio saugumo tyrimas ir energetinio saugumo lygio įvertinimas“ (sutartis ATE-06/2012; 2012–2014). Ši parama buvo panaudota ne tik tyrėjams apmokėti už darbą, bet ir atlikti dvi empirines apklausas. Viena buvo atlikta 2013 m. gegužės 10–19 d. ir 2013 m. birželio 7–17 d. Verta priminti, kad tuo metu Lietuvą valdė profesionalių „portfelijų pilotų“ socialdemokratų dominuojama koalicija su Tvarkos ir teisingumo partija, Darbo partija ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija. Kita apklausa atlikta 2014 m. gegužę, t. y. kai Rusija jau buvo

įvykdžiusi Krymo aneksiją, kuri smarkiai paveikė Lietuvos visuomenės išorinių grėsmių (kartu ir energetiniam saugumui) suvokimo lygį.

Sociologinių apklausų duomenų pažintinei vertei, kaip ir radioaktyviesiems elementams, galioja pusperiodžio dėsnis: kas tam tikrą laiką tarpą ji per pusę sumažėja. Iš tiesų, per laiką, praėjusį nuo tyrimo projekto vykdymo, „objektyvi“ Lietuvos energetinio saugumo situacija iš esmės pasikeitė. Atsiradus suskystintųjų gamtinių dujų terminalui „Independence“, Rusijos „Gazpromas“ prarado monopolininko pozicijas. Dujos kiek atpigo. Atsirado elektros tinklų jungtys su Skandinavija ir Lenkija. Artėja diena, kai Lietuva visiškai atsijungs nuo Rusijos elektros tiekimo sistemos. Didžiuosiuose miestuose atsirado biokuro jėgainių. Įsibėgėjo daugiabučių namų renovacija, kasmet plečiasi jau įprastu lietuviško landšafto elementu spėjusių tapti saulės ir vėjo jėgainių parkas.

Tačiau duomenų, kurie buvo surinkti atliekant ką tik minėtas apklausas, likutinė išliekamoji vertė yra garantuota. 2012 m. spalį Lietuvoje drauge su Lietuvos Respublikos Seimo rinkimais įvyko referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvoje. Netikėtai referendumo iniciatoriams (Lietuvą tuo metu valdžiusiai konservatorių dominuojamai koalicijai, į kurią įėjo Lietuvos liberalų sąjūdis ir šiuo metu jau išsiskirsčiusi Tautos prisikėlimo partija), tik 34,09 proc. referendumo dalyvavusių rinkėjų (iš viso referendume dalyvavo 52,58 proc. visų rinkėjų, tad referendumas laikomas įvykusiu) pritarė šiai statybai. Būsimiems istorikams Kauno sociologų surinkti duomenys bus neįkainojamas šaltinis, retrospektyviai aiškinantis tokio Lietuvos piliečių apsisprendimo motyvus: kiek

ji lėmė atominės energetikos neigiamo poveikio gamtinei aplinkai bei Černobylio katastrofos tipo ar menkesnių avarijų tikimybės (galbūt perdėtas) vertinimas, kiek – statybos projekto ekonominio rizikingumo (galbūt perdėtas) vertinimas ir kiek – rizikos trumpesniai ar ilgesniai laikui likti be elektros, Rusijai nutraukus jos tiekimą, (galbūt nepakankamas) vertinimas.

Ką tik aptartos istorinės ir institucinės monografijos atsiradimo aplinkybės yra svarbios norint suvokti, kad yra ne vienas kontekstas, kuriame gali būti įvertinta aptariamoms knygoms reikšmė. Pirmiausia, ją galima vertinti kaip VDU Energetinio saugumo centro veiklos proveržį, galutinai įtvirtinantį jo kaip tarpdisciplininių tyrimų centro, vienijančio matematikos, gamtos ir technologijos ir socialinių mokslų atstovus, statusą. Iš tiesų, nagrinėdami energetinio saugumo problematiką socialinių mokslų pjūviu, monografijos autoriai toli gražu nebuvo pionieriai ar baltos varnos. Centre atliekama ir daugiau tyrimų, nagrinėjančių energetinį saugumą socialiniais aspektais. Vieno iš jų („Lyginamasis Lietuvos ir Baltarusijos energetinio saugumo vertinimas tarpdalykinio požiūriu“) vykdytojų surinktais duomenimis monografijos autoriai galėjo pasinaudoti.

Tačiau jau vien dėl žurnalo, kuriame skelbiama ši recenzija, pobūdžio pats svarbiausias kontekstas, kuriame tenka įvertinti šios monografijos reikšmę, yra Lietuvos sociologija. Šiame kontekste jie glaudžiausiai siejasi su Kauno technologijos universiteto (KTU) sociologų jau daugelį metų atliekamais Lietuvos gyventojų ekologinio sąmoningumo tyrimais, asocijuotais su labai plačiai suprantamu aplinkosaugos („žaliuoju“) socialiniu sąjūdžiu. Šių tyrimų iniciatorius buvo

KTU profesorius Leonardas Rinkevičius, o šiuo metu aplinkosaugos sociologijos tyrimus tęsia kiti čia likę dirbti sociologai (Aistė Balžekienė, Audronė Telešienė, Eglė Butkevičienė ir kt.). Nors aplinkosaugos ir energetinio saugumo sociologijų darbotvarkės yra skirtingos, jos gana akivaizdžiai susikerta, tad šių sankirtų metateorinė ar metametodologinė refleksija aptariamai monografijai tikrai nebūtų pakenkusi, drauge plačiau pristatant KTU sociologų indėlį. Nesinori spėlioti, ar taip bent iš dalies atsitiko dėl to, kad aplinkosaugos sociologija yra tapusi KTU, kurio santykius su VDU sukomplicavo permanentinės Lietuvos aukštojo mokslo reformos vingiai, „firminiu ženklu“.

Vykdydami minėtus aplinkosaugos sociologijos tyrimus, KTU sociologai plačiai recipavo ir taikė Ulricho Becko „rizikos visuomenės“ koncepciją, kurios aktualumas, taip pat ir energetinio saugumo sociologijai, nereikalauja komentarų. Ši koncepcija yra vienas atraminių taškų ir aptariamoms monografijos autoriams. Tačiau jie iš esmės pranoksta ankstesnių Lietuvoje atliktų aplinkosaugos sociologijos tyrimų horizontą, pasitelkdami kur kas platesnį šiuolaikinių sociologinių teorijų arsenalą. Čia jau tikrai sunku suklysti, laikant šį monografijos bruožą išskirtiniu indėliu vieno iš bendraautorų – VDU prof. dr. Vyliaus Leonavičiaus, kuris po netikėtos ir belaikės prof. dr. Algimanto Valantiejaus mirties yra vienas iš nuosekliausių teorinio sociologinio mąstymo sklaidos Lietuvoje atstovų. Būtent plataus šiuolaikinių sociologijos teorijų spektro pritaikymas energetinio saugumo problematikai konceptualiai artikuliuoti apsaugo monografijoje aprašytus empirinius duomenis nuo jau minėto pusperiodžio dėsnio

veikimo ir suteikia jai didelę išliekamąją pridedamąją mokslinę vertę.

Konkrečiau, be Lietuvoje jau daugiau ar mažiau žinomų Ulricho Becko „rizikos visuomenės“, Michelio Foucault valdysenos, racionalaus pasirinkimo teorijų, tyrimo problemų konceptualiai artikuliacijai bei duomenų interpretacijai monografijoje panaudotos Mary Douglas ir Arono Wildawskio kultūrinė teorija bei Niklaso Luhmanno socialinių sistemų teorija, kurios Lietuvos sociologų taikomos palyginti mažiau. Ypač pradžiuo kūrybiškas paskutinės (Niklaso Luhmanno) teorijos pritaikymas, nes iki šiol šio iškilus ir įdomaus teoretiko recepcijos apraiškų Lietuvoje nėra pasitaikę aptikti. Bene vienintelė išimtis – 2006 m. Vilniaus universitete (VU) apginta socialinio darbo problematikai skirta Birutės Švedaitės-Sakalauskės (šiuo metu – VU prorektorės) disertacija „Socialinis darbas Lietuvoje: naujos funkcinės sistemos visuomenėje atsiradimo ir vystymosi prielaidų sociologinė analizė“.

Pirmoje („Energetinio saugumo sociologijos kontūrai“) ir antroje („Energetinio saugumo sociologijos taikymas“) monografijos dalyse šios teorijos yra išdėstomos, drauge jas pritaikant tyrimo problemai teoriškai artikuliuoti: nagrinėjama rizikos samprata socialiniuose moksluose ir energetinio saugumo samprata, suformuluojamas energetinio saugumo sociologijos objektas, žvalgomos sociologinių ir antropologinių rizikos teorijų pritaikymo galimybės analizuojant apklausų duomenis. Ši analizė pateikiama trečioje dalyje „Energetinio saugumo problemos“. Štai šios analizės temų sąrašas (žr. p. 16): Lietuvos visuomenės požiūris į energetinį saugumą ir energetinio saugumo politiką, atskirai aptariant

socialinį teisingumą; visuomenės pilietinis dalyvavimas ir jos informuotumas apie energetikos politiką; visuomenės energetinio saugumo suvokimas ir politinės orientacijos; energetinės sistemos padarinių visuomenei vertinimas; visuomenės nuomonė apie atominę elektrinę ir skalūninių dujų gavybą; žiniasklaidos diskurso analizė vaizduojant atominių jėgainių energetines grėsmes; visuomenės interesus ir skalūnines dujas; rizikos transformacija rinkos visuomenėje: daugiabučių renovacija ir centralizuoto šildymo sistemos atvejis Lietuvoje; objektyvistinis rizikos kūrimo dėmuo: rizika kaip organizacijų ir institucijų kūrybos pasekmė.

Sveikinant autorius su kūrybine sėkme, recenzijos žanras reikalauja nurodyti ir knygos trūkumus ar ginčytinus dalykus. Tai padaryti kiek keblu dėl to, kad šios recenzijos autoriui teko recenzuoti ir monografijos rankraštį. Nurodžius naujus kūrinio trūkumus (tokius, kurie nebuvo išryškinti rankraščio recenzijoje), tektų arba prisipažinti nepakankamai įdėmiai skaičius rankraštį ir atsakomybę už tuos trūkumus pasidalyti su monografijos bendraautoriais, arba būti jų įtartam klausta: kodėl vienas ar kitas trūkumas nebuvo nurodytas tada, kai jį dar buvo nevēlu ištaisyti? Todėl tik pažymėsiu, kad į beveik visas rankraščiui adresuotas pastabas autoriai stengėsi atsižvelgti. Tiesa, vienu atveju tai jiems pavyko padaryti ne iki galo. Antai džiaugdamašis kūrybišku N. Luhmanno socialinių sistemų teorijos pritaikymu analizuojant energetinio saugumo problemas, rekomendavau versti atraminis šios teorijos terminus į lietuvių kalbą tiesiai iš vokiško originalo, o ne angliško vertimo, ir pateikiau keletą darbinių pasiūlymų. Buvo malonu aptikti, kad kai kuriuos iš šių pasiūlymų autoriai priėmė.

Vis dėlto autoriams pavyko sulietuvinti ne visus N. Luhmanno socialinių sistemų terminus. Antai, atsižvelgdami į recenzento pasiūlymą, autoriai į tekstą įterpė (žr. p. 123) tokį fragmentą (rankraštyje jo nebuvo): „<...> kiekviena socialinė sistema su aplinka nustato savo ribas ir pasitelsi jas palaiko savęs produkavimą (vok. *Selbstreproduktion*) remdamasi binariniais kodais: **ekonomikoje** – skaičiuoti / neskaičiuoti (vok. *zahlen / nicht-zahlen*), **politikoje** – galia / neturėti galios (vok. *Macht / keine Macht*), **religijoje** – imanentiškumas / transcendentiš-kumas (vok. *Immanenz / Transzendenz*), **teisės sistemoje** – teisingumas / neteisybė (vok. *Recht / Unrecht*), **moksle** – tiesa / netiesa (vok. *Wahr / Unwahr*), žiniasklaidoje – informacija / nėra informacijos (vok. *Information / Nichtinformation*).“ Toliau, remdamiesi energetikos eksperto Danielo Yergino teiginiu, kad svarbiausias energetikos sistemai keliamas reikalavimas yra užtikrinti pakankamą aprūpinimą už prieinamą kainą (angl. *the availability of sufficient supplies at affordable prices*), autoriai pateikia įdomų pasiūlymą laikyti energetiką autonomiška savikūre (autopoetine) socialine sistema, kurios binarinis kodas yra *priimtina kaina / nepriimtina kaina*.

Pirmiausia prieštaravimų kelia autorių sprendimas versti N. Luhmanno ekonomikos kodą *zahlen / nicht-zahlen* kaip *skaičiuoti / neskaičiuoti*. Kiek galiu spręsti remdamasis savo vokiečių kalbos ir N. Luhmanno teorijos žiniomis,

tinkamesnis vertimas būtų *mokėti / nemokėti*. Čia omenyje turimas piniginis mokėjimas už prekę ar paslaugą kaip elementarus ekonominės komunikacijos įvykis. Toks mokėjimas įvyksta, kai mokėtojas (pirkėjas) laiko kainą priimtina. Taigi, keblu sutikti ir su autorių pasiūlymu dėl energetikos binarinio kodo, kad ir koks intriguojantis tas pasiūlymas būtų. Mat jis neleidžia atskirti mokėjimų / nemokėjimų už energetinius išteklius nuo kitų mokėjimų, o kartu – ir atskirti priimtinos kainos energetiką ir nepriimtinos kainos energetiką kaip dvi viena kitos atžvilgiu autonomiškas savikūres socialines sistemas. Tokių dramatiškų ar toli siekiančių pasekmių neturi kitas netikslus vertimas. Būtent, *Recht / Unrecht* tiksliau būtų versti tiesiog *teisė / neteisė*, nes teisingumas yra moralės kategorija. Kaip žinoma, moralės ir teisės keliai susikerta, bet toli gražu nesutampa.

Monografijos autoriai ne visai atsižvelgė tik į vieną recenzijos autoriaus pastabą. Būtent, siūliau (kad knygos pavadinimas maksimaliai atitiktų jos turinį) knygos pavadinimą formuluoti taip: „Lietuvos energetinio saugumo nuo Rusijos sociologija. Teorija ir praktika“. Į šią pastabą autoriai atsižvelgė – parinko originalų vaizdinį knygos viršelio sprendimą, kuris taikliai perteikia pagrindinę knygos idėją (žr. iliustraciją recenzijos pradžioje). Tačiau tokiu pat būdu būtų galima patikslinti ir Energetinio saugumo centro prie VDU pavadinimą.

Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 9/1
LT-01513 Vilnius
El. paštas: zenonas.norkus@fsf.vu.lt